

6D030100 – «Құқықтану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған Сабыр Айсұлу Сабырқызының «Отандық су ресурстарын пайдаланумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын - алу мәселелері» тақырыбындағы диссертациясына

АНДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Экологиялық, оның ішінде су ресурсындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шараларын ұйымдастыру барысында тиісінше қылмыстық саясатты жүргізудің орны ерекше.

ҚР ҚК-да су ресурстарына тікелей қатысты нормалар 328 және 330-бапта қарастырылған. Аталған нормаларды сот тәжірибесінде қолдануда қиындықтар жиі кездеседі. Олар ҚР қылмыстық заңнамасындағы кейбір қайшылықтармен, заңнамада «экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар», сондай-ақ «су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» ұғымдарының нақтыланбауымен, ҚР ҚК-нің диспозициясында қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамын сипаттайтын нақты белгілердің көрсетілмеуімен, құқыққорғау органдары қызметкерлерінің әдістемелік қамтамасыз етілмеуімен байланысты.

Статистикалық деректердегі мәліметтерге қарасақ, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың 90%-ы латентті болып келеді. Су ресурстарымен байланысты қылмыстылықтың алдын алудағы қиындықтар латенттілік сынды объективті себептермен шектелмейді, ол көбіне субъективті сипаттағы себептермен (табиғат қорғау және құқық қорғау органдары қызметтеріндегі үйлестіру жұмыстарының болмауы, құқық қорғау органдарымен қаралатын көпшілік қылмыстық құқық бұзушылықтардың арасында сулардың ластануы істерінің еленбеуі, лауазымды адамдардың аталған қылмыстық іске араласуы) байланысты болады.

Аталған жағдайлар су ресурстарының ластануының қылмыстық құқықтық мәселесінің, сондай-ақ зерттеу тақырыбының өзектілігін және маңыздылығын растайды.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Зерттеу жұмысының *мақсаты* су ресурстарын пайдалану мен қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың құқықтық негіздерін, олардың қылмыстық құқықтық реттелуін талдау және жетілдіру, осы саласындағы қылмыстылықтың алдын алу шараларының ұтымды жақтарын арттыру негіздерін ашу болып табылады.

Көрсетілген мақсатқа жету үшін төмендегідей *міндеттерді* шешу жолдары қарастырылды:

- ҚР су ресурстарының қазіргі кездегі экологиялық жағдайын айқындау;
- су объектілерін қорғау туралы заңнамалардың даму тарихын қарастыру;
- су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы отандық және шетел заңнамаларына тарихи шолу жасау;
- су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрамын ашу және оларды жіктеу;
- су ресурстарындағы қылмыстылықтың негізгі себептерін анықтау;
- қылмыскер тұлғасының ерекшеліктерін ашу;
- су ресурстарындағы қылмыстылықтың алдын алу шараларын, субъектілерін зерделеу.

Диссертациялық зерттеу жұмысының әдіснамалық негізін материалистік диалектиканың қағидалары, құбылыстардың дамуы мен өзара байланыстылығының объективті заңдылықтарының тарихи негізділігі туралы зерттеулер құрайды. Жалпы диалектикалық зерттеулермен бірге зерттеудің тарихи, салыстырмалы-құқықтық, жүйелі-құрылымдық, формальды-логикалық, статистикалық және басқа да жаңа ғылыми және ішінара ғылыми әдістер қолданылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа да тұжырымдар):

1- ұсыныс. Қылмыстық заңнамада экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымының нақтыланбауы салдарынан қылмыстық іс-әрекеттерді саралауда туындайтын қиындықтарды ескере келе мынадай түсінік беруді ұсынамыз: «экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық деп, кінәлінің қоршаған ортаны қорғау тәртібіне және экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын, қылмыстық жазалау қатерімен тыйым салынған, қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған айыпты жасалған, немесе қоғамға қауіпті іс-әрекетті (әрекет не әрекетсіздік) айтамыз».

2- ұсыныс. Су ресурстарындағы қылмыстық-құқықтық тыйымдар тікелей объектісі бойынша:

- су объектісіне тікелей қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар (су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылық);

- су объектілеріне жанама қол сұғатын құқық бұзушылықтар, болып бөлінеді.

Алғашқысы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарындағы нақты су ресурсына қол сұғады.

Екіншісі экологиялық және ҚР ҚК-нің басқа тарауларындағы су ресурстарында кездесетін қылмыстық құқық бұзушылықтарды құрайды: ҚР ҚК-нің 5-тарауы, 8-тарауы, 10-тарауы, 11-тарауы, 13-тарауы, 14-тарауындағылар.

Объективтік жағы бойынша су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды төмендегідей топтастырамыз:

1) Экологиялық талаптарды, қағидаларды, ережелерді бұзумен байланысты: ҚР ҚК-нің 283-бабы; 285-бабы; 324-бабы, 325-бабы; 326-бабы; 304-бабы; 331-бабының 1-тармағы; 354-бабы.

2) Ластаумен байланысты: ҚР ҚК-нің 328-бабы; 330-бабы.

3) Экономикалық қызмет көрсету, құрылыс жүргізу, эксплуатациялау, зерттеу жұмыстарын жүргізуге байланысты; ҚР ҚК-нің 214-бабы; 215-бабы; 216-бабы; 218-бабы; 219-бап; 221-бабы; 238-бабы; 240-бабы; 244-бабы; 245-бабы; 248-бабы; 331-бабының 2-тармағы; 354-бабы.

Бұл топтастырулар су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды объектісі және объективтік жағы бойынша дұрыс саралауға мүмкіндік береді.

3- ұсыныс. Су қылмыстық құқық бұзушылықтары деп, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір тобын құрайтын, кінәлінің қылмыстық жазалану қаупі бар, су объектілерін пайдалану мен қорғау және су объектілерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғатын, қылмыстық жазалау қатерімен тыйым салынған, қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы залал келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған айыпты жасалған немесе қоғамға

қауіпті іс-әрекеттерін (әрекетін не әрекетсіздігін) айтамыз.

4 - ұсыныс. ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 НҚ-ның 18)-тармақшасы бойынша «қоршаған ортаға елеулі зиян келтіру» ретінде «адамдардың жаппай сырқаттануы», ал ҚР ҚК-нің 328-бабының 3-тармағының ережелеріне сәйкес «адамдардың жаппай сырқаттануы» қоршаған ортаға аса ірі экологиялық залалмен бір қатарында қарастырылған. Сондықтан да аталған қайшылықты жою үшін НҚ-ның 18)-тарм. 1-абз. мәтініндегі «қоршаған ортаға елеулі экологиялық залал» ұғымындағы «адамдардың жаппай ауруы» сөзтіркесін алып тастап, 3-абзацқа енгізу қажетті.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлерінде (ҚК-нің 324-бабының екінші бөлігі, 325, 326, 328-баптарының үшінші бөлігі, 329, 330, 332, 333-баптарының екінші бөлігі, 343-бабының үшінші бөлігі) орын алатын қоғамға қауіпті салдары ретінде адамдардың жаппай сырқаттануы ретінде екі немесе одан да көп адамдардың уақытша еңбек қабілетінен айырылуын түсіну қажет».

5- ұсыныс. ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 НҚ-ның 20-тармақшасы келесідей мәтінде көрсетілуі керек деп есептейміз:

«20. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген түрлерінің (ҚК-нің 324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333-баптары, 343-бабының екінші бөлігі) қоғамға қауіпті міндетті салдары ретінде адамның денсаулығына зиян келтіруді адамның денсаулығына ауырлығы орташа, ауыр зиян келтіру деп түсіну қажет.

6- ұсыныс. Су ресурстарына келген шығындардың өтелуін сот өндірісінде қамтамасыз ету мақсатында «Соттардың кейбір экологиялық қылмыстар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 нормативтік қаулысының 22-тармағын төмендегідей мәтінде толықтыруды ұсынамыз:

«22. ... Экологиялық заңнаманы бұзуға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың салдарынан келтірілген материалдық шығындардың орнын толтыру туралы талаптарды сот тиісті талап қойылған жағдайда шешеді. Сот барлық қылмыстық істер бойынша бұл қойылған талапқа қатысты іс жүргізуде қаралуы мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті. Талап өндірісте қаралған жағдайда шығындарды өтеуге қатысты сот шешімі сот үкімінде орын алуы тиіс».

7-ұсыныс. ҚР ҚК-нің 328-бабын мына мәтінде өзгертулер мен толықтырулар енгізуді ұсынамыз:

«328-бап. Суларды ластау, қоқыстау немесе сарқу

1. Жербеті немесе жерасты суларын, мұздықтарды, ауыз сумен жабдықтау көздерін ластау, қоқыстау, сарқу не олардың табиғи қасиеттерін өзге де өзгерту, егер суларға немесе қоршаған ортаға айтарлықтай залал келтіруге әкеп соқса немесе әкеп соғуы мүмкін болса –...

2. Қоршаған ортаға ірі залал келтірген не келтіру қатерін туғызған, немесе адамның денсаулығына зиян келтірген, сол сияқты ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда не төтенше экологиялық ахуал аумақтарында жасалған дәл сол іс-әрекеттер –.....жазаланады.

3.

8- ұсыныс. Су ресурстарын пайдаланумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық сипаттамасы жасалды, яғни су ресурстарындағы қылмыстылықтың жалпы әлеуметтік алдын алу, арнайы-криминогенді шаралар,

сондай-ақ ауыз су саласындағы қылмыстылықтың алдын алу шараларының тізімі беріледі.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы. Диссертациялық жұмыста алынған негізгі нәтижелерге мыналар жатады:

1. Соңғы уақыттағы елдегі әлеуметтік, экономикалық ахуалды, құқықтың реформаларды ескере отырып, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар ұғымына берілген түсінікте оның негізгі белгілері орын алады.

2. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық нормаларының басым бөлігі бланкеттік сипатта болады. заң шығару техникасының ерекшелігіне байланысты су ресурстарында қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін бланкеттік нормаларды қолдану тәжірибеде жиі қиындықтар туғызады. Су ресурстарында қылмыстық құқық бұзушылықтардың тиімді және ұтымды құқық қолдану практикасын қамтамасыз ету мақсатында аталған құқық бұзушылықтардың құрамын сипаттайтын белгілер нақтыланды.

3. Су ресурстарындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың авторлық анықтамасындағы нақтыланған негізгі белгілер құқық қолдану практикасындағы олқылықтардың алдын алуға ықпал ететін болады.

4. Экологиялық қылмыстық іс-әрекеттердің салдарынан туындаған зардаптардың қоғамға қауіптілігін, ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 НҚ-ның 18)-тармақшасы мен ҚР ҚК-нің 328-бабының 3-тармағындағы ережелердің арасындағы қайшылықты ескеріп, адамдардың жаппай сырқаттануын «қоршаған ортаға елеулі экологиялық залал» санатында емес «қоршаған ортаға аса ірі экологиялық залал» санатында қарастырған жөн. Сондай-ақ Қаулыда «жаппай сырқаттануы» ұғымы нақтыланған.

5. ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 НҚ 18)-тармақшасында «залал» мен «зиян» ұғымдары бөлек көрсетілмеген, керісінше «қоршаған ортаға елеулі зиян келтіру» ұғымына «адамның денсаулығына зиян келтіру» ұғымын да жатқызған. Және заңнамадағы өзгерістерге сай «адамның денсаулығына жеңіл зиян келтіру» әкімшілік құқық бұзушылықтар қатарында қаралғандықтан, аталған мәтінде «адамның денсаулығына жеңіл зиян келтіру» сөзтіркесін алып тастау қажетті. НҚ-ның 20)-тармақшасында 1-абзацтың орыс және қазақ тілдеріндегі мәтіндердің сәйкес келмеуіне байланысты қазақ тіліндегі мәтінге өзгерістер енгізу ұсынылады.

6. Сот өндірісінде су ресурстарына келген шығындардың өтелуін қамтамасыз ету тиісті талаптың негізінде ғана шешіледі. «Соттардың кейбір экологиялық қылмыстар үшін жауаптылық жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 НҚ-мен аталған қылмыстық істер бойынша қойылған талапты іс жүргізудің күн тәртібінде тұруын қамтамасыз етуге сотты міндеттеу аталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың салдарынан келтірілген материалдық шығындардың орнын толтыруын тиімділей түсер еді.

7. Құқық қолдану тәжірибесінде қылмыстық іс-әрекетті дұрыс саралау мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін қылмыстық зардапты нақтылай отырып, ҚР ҚК-нің 328-бабының 1-тармағына «суларға немесе қоршаған ортаға» тіркесін, сондай-ақ су ресурстарының ластануынан адамның денсаулығына келген зиянның қоғамға қауіптілік дәрежесі ҚК-тің 328 және 330-баптарында екі түрлі бағаланғандықтан екі норманы сәйкестендіру үшін ҚР ҚК-нің 328-бабының 1-тармағынан «адамның

денсаулығына зиян келтірген» тіркестерін алып, 2-тармағына қоса отырып, түзету енгізу ұсынылады.

8. Су ресурстарын пайдалануға байланысты қылмысқа қарсы күрес шараларын тиімді және ұтымды қолдану үшін осы қылмысқа криминологиялық сипаттама беріледі және олардың алдын алу шаралары ұсынылады.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу.

Бұл диссертациялық жұмыс суларды қылмыстық құқықтық қорғау, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы құқық қорғау және табиғатты қорғау органдарының профилактикалық қызметтері мәселесіне арналған кешенді алғаш монографиялық еңбек болып табылады.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы сол, зерттеу жұмысының нәтижелері, заңнаманы жетілдіруге бағытталған теориялық талдамалары мен ұсыныстарының құқық шығармашылық, құқық қолданушылық, сондай-ақ ғылыми-педагогикалық маңызы бар.

Зерттеулердің жекеленген ережелері су ресурстарын ластағаны үшін жауаптылық жөніндегі қылмыстық-құқықтық норманы жетілдіруге және нақты айтсақ, ҚР Жоғарғы Сотының 2004 жылғы 18 маусымдағы №1 НҚ жетілдіруге септігін тигізуі мүмкін. Су ресурстарын пайдалану саласындағы қылмыстылықтың алдын алу шараларын тиімді ұйымдастыруға қажет бола алады.

Ғылымды дамыту бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі. Мемлекет тарапынан су қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін Қазақстандағы су ресурстарын басқару жөніндегі мемлекеттік бағдарлама дайындалған. Ол «Қазақстан – 2050: қалыптасқан мемлекетің жаңа саяси бағыты» атты Елбасының Қазақстан халқына жолдауын іске асыру үшін жалпыұлттық жоспарда орын алды. Қазақстанның экологиялық бағдарланған экономиканы қалыптастыруға бағытталуы 2013 жылғы ҚР «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдамасында бекітілген болатын.

Ізденушінің әрбір жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы. Зерттеудің негізгі тұжырымдары Қожа Ахмед Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-түрік Университеті Құқықтану кафедрасында орындалды. Автордың 11 мақаласы жарық көрген, оның 5-і халықаралық ғылыми-іс-тәжірибелік конференцияларда апробацияланды, 5 мақала Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласында аттестациялау және қадағалау бойынша комитетімен бекітілген тізімдегі ғылыми баспасында, 1 мақала – Scopus деректер базасына кіретін журналда жарияланған.